

VYTIS VALATKA

Mykolo Romerio universitetas

ĮSTATYMŲ FUNKCIJOS INTERPRETACIJA M. P. FOUCAULT TEISĖS FILOSOFIJOJE

The Interpretation of Function of Positive Law
in Legal Philosophy of M. P. Foucault

SUMMARY

This article analyses interpretation of functions of positive law involved in legal philosophy of Michel Paul Foucault. The author of the article focuses on the way in which Foucault explained the positive law of premodern and modern societies. The article comes to conclusion that Foucault regarded positive law of premodern society (that is, society of Middle Ages, Renaissance and New Ages) as a tool to validate supreme royal power, no matter whether it is absolute or limited. Meanwhile positive law of modern society of the XIXth and XXth centuries was presented as a force formally legitimizing the supreme power of State as civil community. Nevertheless, the real function of that modern law was revealed as an establishment of unlimited net of repressive local disciplines within society. According to Foucault, modern positive law fixes modern disciplinary society by hiding local disciplines from individual and public sight under the veil of State as Sovereign.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama Michelio Foucault įstatymų funkcijos interpretacija teisės filosofijoje. Parodoma pozityviosios teisės radikalūs skirtumai ikimodernioje ir modernioje visuomenėje. Pozityvioji teisė ikimodernioje visuomenėje įteisino aukščiausiąją absoliučią arba apribotą karaliaus valdžią, o modernioje visuomenėje – valstybės kaip suverenių piliečių bendruomenės aukščiausiąją valdžią. Foucault konstatuoja, kad pozityvioji teisė modernioje visuomenėje įtvirtina disciplinarinių santykių mechanizmą. Disciplinariniam valdymui pasipriešinti Foucault siūlo naujos pozityviosios teisės koncepciją. Ši teisė turi būti antidisciplinarinė, atmetanti aukščiausiojo valdžios suvereno principą.

RAKTAŽODŽIAI: Foucault, pozityvioji teisė, modernioji disciplinarinė visuomenė, antidisciplinarinė teisė.

KEYWORDS: Foucault, positive law, modern disciplinary society, antidisciplinary law.

IVADAS

Teisinė valstybė paprastai apibūdinama kaip piliečių bendruomenė, kurioje valdo ne koks nors asmuo ar asmenų grupė, o Jo Didenybė Įstatymas, įtvirtinantis ir ginantis asmenines, visuomenines, pilietines, ekonomines, politines ir kitas toje valstybėje gyvenančiųjų ir besilankančiųjų teises bei laisves. Bet ar taip yra iš tikrųjų? Gal minėtoji teisinės valstybės formulė iš tikrųjų tėra graži širma, slepianti tikrąsias – ne tokias dailias – pozityviosios teisės funkcijas? Tai kokios gi yra tikrosios įstatymų funkcijos?

Įvairios filosofinės epochos ir teisės filosofijos kryptys į pastarąjį klausimą atsakė skirtingai. Štai antikinės prigimtinės teisės teorijos atstovai (kinikai, stoikai ir kt.) tvirtino, jog įstatymai privalo įgyvendinti aukščiausiąją, visam kosmosui būdingą prigimtine teisę. Brandžiųjų viduramžių teisinės koncepcijos teigė, kad pozityvioji teisė turi atitikti amžinąją teisę – tą dieviškąjį planą, pagal kurį Dievas sukūrė pasaulį. Rene-

sanso ir Naujųjų amžių prigimtinės teisės teorijų atstovai (H. Grocijus, J. Locke'as ir kt.) tvirtino, jog įstatymai privalo įgyvendinti kiekvienam žmogui priklausančias prigimtinės teises ir laisves (asmens laisvę, privačios nuosavybės teisę, verslo laisvę ir pan.). Istorinės jurisprudencijos koncepcijoje pozityvioji teisė iškilo kaip tam tikras pasaulinės dvasios savižinos proceso etapas (tokia yra G. Hegelio pozicija) arba kaip tautos vidinio gyvenimo, jos dvasios bei istorijos išraiška (tokį požiūrį iškėlė F. Savigny ir G. Puchta). Socialinės teisės mokyklos kūrėjai (L. Duguit, O. von Gierke) teigė, jog įstatymai privalo suderinti atskirų socialinių grupių „konstitucijas“ ir taip užtikrinti visuomenės solidarumą. Tuo tarpu vieno žymiausių postmodernistinės filosofijos autorių Michelio Paulio Foucault teisės filosofijoje pozityvioji teisė įgijo visiškai naują, gana netikėtą funkciją. Šio straipsnio tikslas – išsami šios funkcijos eksplikacija.

KARALIAUS TEISĖ IKIMODERNIOJE VISUOMENĖJE

M. P. Foucault tvirtinimu, ikimodernioje ir modernioje visuomenėse pozityvioji teisė atitiko visiškai skirtingas funkcijas. Kad jas suprastume, pirmiausiai turime išsiaiškinti, kaip Foucault suprato minėtąsias visuomenes. Jo įsitikinimu, ikimodernioji visuomenė (t.y. viduramžių, Renesanso bei klasikinės XVII–XVIII a. epochos visuomenė) jokių būdu nebuvo totalinis valdžios santykių tinklas, kuriame veikia begalė galios centrų, vyk-

dančių prievartą vienas kito atžvilgiu. Priešingai, ikimodernioje visuomenėje veikia vienas suverenas, kuriam ir priklauso aukščiausioji valdžia. Toks aukščiausiosios valdžios subjektas ikimodernioje visuomenėje yra karalius. Būtent jis čia yra tikrasis valdovas, konkretus politinės valdžios įsikūnijimas. Tad visiškai natūralu, kad pozityvioji teisė ikimodernioje visuomenėje susijusi būtent su karališkosios valdžios institucija.

Trumpai tariant, įstatymų funkcija ikimodernioje visuomenėje yra aukščiausios karaliaus valdžios įteisinimas. Iki-modernus teisinis diskursas skelbia karalių vieninteliu suverenu, kuriam teisėtai priklauso aukščiausioji valdžia visuomenėje ir kuriam toji visuomenė teisėtai privalo paklusti: „Vakarų visuomenėse jau nuo viduramžių karaliaus valdžia buvo teisinio diskurso dėmesio centras. Teisinis diskursas šiose visuomenėse kaip tik ir buvo išvystytas tam, kad patenkintų karaliaus valdžios reikalavimus, kad būtų instrumentas šios valdžios rankose, kad įteisintų šią valdžią“⁴¹.

Teisė ikimodernioje visuomenėje buvo ne kas kita kaip karaliaus teisė. Foucault teigimu, ši teisė buvo įvesta maždaug XII a. atgaivintos ir šiek tiek modifikuotos romėnų teisės pavidalu. Būtiną pabrėžti, kad karaliaus teisė ikimodernioje visuomenėje nebuvo vienalytė. Štai pačioje savosios egzistencijos pradžioje ši teisė siekė „įtvirtinti autoritarinę, administracinę ir, galiausiai, absoliučią monarcho valdžią“⁴². Vėliau teisė pamažu išsivadavo iš tokios absoliutistinės pozicijos – pagrindine juridinio diskurso problema dabar jau tapo karaliaus valdžios ribų klausimas.

Nepaisant minėtos modifikacijos, karaliaus teisė ikimodernioje visuomenėje išlaikė vieną bendrą bruožą – ji visada

buvo nukreipta į karalių kaip aukščiausiąjį suverena, visada siekė įteisinti aukščiausiąją karaliaus valdžią. Ir nėra taip jau svarbu, kad vienos teisinės sistemos skelbė, jog „absoliuti monarcho valdžia ... yra jo fundamentali teisė“⁴³, kai tuo tarpu kitos sistemos teigė, kad „būtina apriboti suvereno valdžią, pajungti ją tam tikroms teisinėms taisyklėms, kurių rėmuose ši valdžia taptų teisėta“⁴⁴. Nėra taip jau svarbu, kad vieni juristai teigė, jog visuomenę turi valdyti karalius, kurio bet kuris žodis yra įstatymas, kai tuo tarpu kiti buvo įsitikinę, kad karaliaus valdžia privalo skleistis iš anksto nustatytų įstatymų rėmuose. Nes, kaip jau minėta, pagrindinis visų ikimodernųjų teisės sistemų uždavinys buvo tas pats: „įtvirtinti karaliaus valdžios legitimumą“⁴⁵. Kitaip saktant, siekta įteisinti aukščiausiąją karaliaus valdžią, kuri, atsižvelgiant į skirtingas teises sistemas, turėjo būti absoliuti arba apribota.

Ikimoderni teisė įteisino tokius valdžios santykius visuomenėje, kurie plėtojosi „suverenumo–paklusnumo“ modelio rėmuose. Tai reiškė, jog visuomenėje tėra vienas suverenas – karalius, kuriam teisėtai priklauso aukščiausioji absoliuti ar apribota valdžia, kuriai, savo ruožtu, visuomenė teisėtai privalo paklusti.

MODERNIOJI VISUOMENĖ IR TOTALINIS LOKALINIŲ DISCIPLINŲ TINKLAS

Tokia būtų bendroji pozityviosios teisės ikimodernioje visuomenėje charakteristika. Dabar patyrinėsime, kokią

funkciją, Foucault manymu, ši teisė įgyja moderniojoje XIX–XX a. visuomenėje. Bet pirmiausiai išsiaiškinkime, kaip

Foucault supranta pačią moderniąją visuomenę.

Iš karto pastebėsime, kad pastaroji radikaliai skiriasi nuo ikimodernios visuomenės. Modernioje visuomenėje jau nebėra karaliaus kaip suvereno, kaip aukščiausios valdžios turėtojo, kuriam visuomenė turėtų paklusti. Ir apskritai, čia nėra jokio asmens, jokios klasės, socialinės grupės ar institucijos, kuri turėtų suvereno statusą. Nei vadinamasis elitas, nei vidurinioji klasė, nei paprasčia liaudis, nei parlamentas, nei vyriausybė, nei, galiausiai, teismai čia nėra realūs valdovai, realūs valdžios įsikūnijimai. Šioje visuomenėje nėra jokio galios centro, kurio rankose būtų sukonzentruota aukščiausioji valdžia. Mat, priešingai nei ikimoderni visuomenė, šiuolaikinė visuomenė yra pliuralistinė. Ją galėtume apibūdinti kaip begalės pačių įvairiausių valdžios santykių tinklą. Šiuos santykius Foucault taikliai vadinama lokalinėmis disciplinomis. Jose vienu metu veikia begalė daugiau ar mažiau lygiaverčių valdžios centrų (individų, socialinių grupių, klasių, institucijų etc.), dominuojančių vienas kito atžvilgiu.

Čia galime pastebėti dar vieną ikimodernios ir šiuolaikinės visuomenės svarbų skirtumą. Jeigu ikimodernioje visuomenėje daugiau ar mažiau ryškus skirtumas tarp to, kas valdo – karaliaus, ir to, kas paklūsta – visuomenės, tai mo-

derniojoje visuomenėje iš esmės nebelieka jokio skirtumo tarp valdančiojo ir paklūstančiojo. Mat moderniajame valdžios santykių tinkle dalyvaujantys galios centrai yra ne vien tik valdžios vykdytojai – vienosose lokalinėse disciplinose jie išties vykdo valdžią, gi kitose disciplinose valdžia tuo pat metu vykdoma jų pačių atžvilgiu. Tad kaip puikiai pastebi Foucault, moderniojoje visuomenėje galios centrai yra „ir valdžios objektai, ir tos valdžios vykdytojai“⁶.

Svarbu paminėti dar vieną šiuolaikinių valdžios santykių bruožą, kuris mums bus būtinas moderniosios pozityviosios teisės funkcijų svarstymui. Foucault įsitikinimu, šiuolaikinės lokalinės disciplinos yra tam tikri prievartos, dominavimo santykiai – jos vykdo prievartą visuomenės bei atskirų jos komponentų (individų, socialinių grupių, institucijų ir t.t.) atžvilgiu. Ši prievarta vykdoma per visuomenės ir jos komponentų normalizavimą – pastariesiems „yra primetamos moralinio, psichologinio, medicininio, seksualinio, teisinio ir kitokio normalumo taisyklės“⁷, kurių peržengimas yra griežtai baudžiamas. Įdomu, kad į šį visuomenės normalizavimo procesą iš esmės yra įtraukti visi jos komponentai ir sluoksniai – tiek atskiri individai, tiek atskiros socialinės grupės, klasės bei institucijos vienu metu skirtingose lokalinėse disciplinose normalizuoja viena kitos veiklą.

MODERNI POZITYVIOJI TEISĖ KAIP DISCIPLINARINĖS VISUOMENĖS ĮRANKIS

Tokia yra šiuolaikinės disciplinarinės visuomenės realybė. Dabar patyrinėki-

me, kokią vietą, Foucault įsitikinimu, šioje visuomenėje užima pozityvioji tei-

sė. Kadangi modernioje visuomenėje nebelieka jokio suvereno, kurio rankose būtų sutelkta aukščiausioji valdžia, atrodytu, jog čia turėtų būti atsisakyta iki-modernios „karaliaus teisės“. Juk pastaroji, skelbianti karalių aukščiausios valdžios suverenu, visiškai neatitinka realios padėties šiuolaikinėje disciplinarinėje visuomenėje. Visgi ši „karaliaus teisė“ iš esmės ir toliau išlieka. Tiesa, modernioje visuomenėje ji įgyja naują pavidalą atimdama suvereno statusą iš monarcho ir suteikdama jį valstybei, kuri suprantama kaip suverenių piliečių bendruomenė. Taigi nors socialinėje politinėje realybėje karalius jau nebetekęs valdžios, moderniam juridiniame diskurse jo galva vis dar lieka nenukirsta. Vaizdžiai kalbant, čia iškeliamas naujas karalius, kurio vardas – Valstybė.

Modernioji teisė įteisina valstybės – suverenių piliečių visumos – aukščiausiąją valdžią visuomenėje. Ši teisė taipogi postuluoja tam tikras valstybės piliečių teises (gyvybės neliečiamybę, asmens laisvę, privačios nuosavybės ir iniciatyvos teisę, pasyviąją bei aktyviąją rinkimų teisę etc.) ir formuluoja tam tikrus įstatymus, kurie privalo užtikrinti bei įtvirtinti aukščiausią valstybės valdžią. Modernioji teisė reikalauja, kad bet kurie valdžios santykiai būtų vykdomi minėtų įstatymų ir teisių ribose. Tuo tarpu socialinėje politinėje realybėje matome visiškai priešingus dalykus – Foucault teigimu, „valdžios santykiai peržengia teisės nustatytas taisykles“⁸.

Čia susiduriame su, atrodytu, labai keistu dalyku – modernioji teisė įteisina tai, ko moderniojoje visuomenėje nėra ir iš esmės net negali būti. Būtent, modernioji suvereno teisė įteisina aukš-

čiausiąją Valstybės valdžią. Tačiau kaip jau parodė šiuolaikinės visuomenės analizė, šioje visuomenėje valstybė jokių būdu nėra valdžios suverenas. Ir apskritai, valstybė kaip suverenių piliečių junginys tėra tam tikra abstrakcija, o abstrakcijai jokia valdžia negali priklausyti. Valdžia šiuolaikinėje visuomenėje iš tikrųjų priklauso begalei lokalinių disciplinų, kurios visokeriopai normalizuoja, varžo ir prievartauja tą visuomenę bei jos komponentus. Tuo tarpu moderni pozityvioji teisė neranda vietos minėtų disciplinų egzistavimui bei viešpatavimui. Tad atrodytu, jog ji privalo konfliktuoti su moderniąja lokalinių disciplinų diktatūra.

Tačiau iš tikrųjų jokio konflikto nėra ir negali būti. Nes, tiesą sakant, moderni pozityvioji teisė tik formaliai prieštarauja lokalinių disciplinų diktatūrai. Gi iš tikrųjų minėtoji teisė yra tos diktatūros sąjungininkas, arba, kaip teigia pats Foucault, „būtinai disciplinarių suvaržymų bendrininkas“⁹. Tad modernioji teisė ne paneigia, o įtvirtina moderniąją disciplinarinę visuomenę bei lokalinių disciplinų tinklą. Ir, kas įdomiausia, visa tai atliekama labai subtiliu būdu – įstatymai įtvirtina disciplinarinius valdžios santykius, kruopščiai paslėpdami juos bei jų prievartinį pobūdį nuo individualaus ir visuomeninio žvilgsnio. Foucault teigimu, „tam, kad disciplinariniai santykiai galėtų efektyviai funkcionuoti, būtina paslėpti juos ir jų prievartinius mechanizmus“¹⁰.

Ir tai visiškai suprantama. Juk jei koks nors individas ar socialinė grupė įsisąmonintų disciplinarių suvaržymų realumą ir išvelgtų jų prievartinį pobūdį, neabejotinai iškiltų mažesnio ar di-

desnio pasipriešinimo tiems suvaržymams pavojus. Čia lokalinių disciplinų diktatūrai į pagalbą ateina pozityvioji suvereno teisė: „kai efektyviam disciplinarinių suvaržymų funkcionavimui tampa būtinas šių suvaržymų paslėpimas, teisės lygmenyje iš karto išskyla suvereno teorija“¹¹. Ši „suvereno teisė“ įtikina valstybės piliečius, kad būtent

jiems priklauso aukščiausioji valdžia visuomenėje, tuo pačiu paslėpdama realią lokalinių disciplinų valdžią bei apsaugodama ją nuo galimo piliečių pasipriešinimo. Tad „nors ir atrodo, kad visuotinis teisėtumo akcentavimas šiuolaikinėje visuomenėje apriboja disciplinarinį valdymą, tačiau iš tikrųjų šis valdymas vyksta po įstatymo paviršiumi“¹².

MODERNIEJI MOKSLAI IR LOKALINIŲ DISCIPLINŲ DIKTATŪROS ĮTEISINIMAS

Moderni pozityvioji teisė įtvirtina šiuolaikinę disciplinarinę visuomenę bei pastarajai būdingą prievartinių valdžios santykių tinklą. Tačiau net ir įtvirtinti, šie disciplinariniai santykiai dar reikalauja savojo įteisavimo. Foucault tvirtinimu, „net ir būdama disciplinarinių suvaržymų tinklo bendrininkė, teisė vis dėlto neįteisina ir nepatvirtina minėtųjų suvaržymų“¹³. Maža to, ši teisė nenustato nei normų, pagal kurias privalo plėtotis disciplinariniai valdžios santykiai, nei efektyviai veikiančių minėtų santykių mechanizmų. Visas šias funkcijas atlieka kartu su moderniąja visuomene susiformavę mokslai (psichiatrija, penologija, kriminologija ir kt.). Jie pirmiausiai pateisina, o tuo pačiu ir įteisi- na disciplinarinius valdžios santykius – tvirtinama, jog šie santykiai yra būtini, kadangi jie normalizuoja visuomenę, ap-

saugo ją nuo pavojingų ar net pražūtingų anomalijų, užtikrina joje tvarką, stabilumą ir saugumą. Kitaip sakant, disciplinariniai santykiai privalomi, nes jie „užtikrina žmogiškosios įvairovės sutvarkymą“¹⁴. Kita vertus, modernieji mokslai nustato normas, pagal kurias privalo funkcionuoti disciplinariniai valdžios santykiai, bei efektyvius tų santykių funkcionavimo mechanizmus¹⁵.

Čia susiduriame su vienu labai svarbiu modernųjų valdžios santykių bruožu: šie santykiai veikia ne pagal teisinį, bet pagal mokslinį kodeksą. Jie paklūsta ne moderniosios pozityvios teisės iškeltooms taisyklėms, formaliai įtvirtinančioms aukščiausiąją valstybės valdžią visuomenėje, bet modernųjų mokslų formuluojamoms normoms bei procedūroms, įteisinančioms ne ką kitą kaip lokalinių disciplinų diktatūrą.

PASIPRIEŠINIMO GALIMYBĖ: NAUJOS ANTIDISCIPLINARINĖS TEISĖS VIZIJA

Taigi, Foucault įsitikinimu, ne moderni pozityvioji teisė, o būtent modernieji mokslai įteisina moderniąją disciplinarinę visuomenę. Būtina pabrėžti, kad

tokia visuomenė bei joje tarpstantis prievartinių valdžios santykių tinklas Foucault yra visiškai nepriimtini dalykai. Kaip tikras iš prigimties tiesos bei teisin-

gumo ieškantis intelektualas jis bando surasti efektyvius būdus disciplinarinei diktatūrai įveikti. Foucault teigimu, didelė dalis intelektualų vis dar tiki, kad geriausias pasipriešinimo lokalinėms disciplinoms būdas – tai nebe formalus, o jau realus moderniosios suvereno teisės įtvirtinimas. Būtent ši procedūra turėtų įgyvendinti suverenių valstybės piliečių valdžią visuomenėje, tuo pačiu užkirsdama kelią prievartiniam disciplinariniams valdžios santykiams. Visgi, Foucault įsitikinimu, šitoks kelias iš tikrųjų veda į aklavietę. Nes, tiesą sakant, lokaliųjų disciplinų diktatūros neįmanoma įveikti, pasitelkus moderniąją suvereno teisę – kaip jau pastebėta, ši teisė visada yra paslaugus disciplinarinių suvaržymų bendrininkas. Tad nors šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse ir vykdomi demokratiški formalių valdžios organų rinkimai, nors čia forma-

liai laikomasi antidisciplinarinių įstatymų, tačiau „po tų įstatymų paviršiumi vyksta disciplinarinis valdymas“¹⁶.

Visgi Foucault pavyksta išvengti nedidelę šviesą tunelio gale. Jo teigimu, kova prieš lokaliųjų disciplinų diktatūrą įmanoma. Ši kova privalo remtis naujos pozityviosios teisės vizija. Tiksliau kalbant, reikia sukurti ir įgyvendinti tokią teisę, „kuri, be abejo, būtų antidisciplinarinio pobūdžio ir tuo pačiu išsivaduo-tų iš moderniajai teisei būdingo suverenumo principo“¹⁷. Tiesa, šis naujasis pozityvios teisės modelis plačiau neišskleidžiamas – pasitenkinama jau minėtomis bendrojo pobūdžio pastabomis. Ir vis dėlto pati Foucault intencija labai aiški: „teisiniame diskurse karaliui turi būti nukirsta galva“¹⁸. Kitaip sakant, teisinis diskursas privalo nustoti ieškoti suvereno, kuriam turėtų priklausyti aukščiausioji valdžia visuomenėje.

IŠVADOS

Foucault tvirtinimu, įstatymų funkcijos ikimodernioje ir modernioje visuomenėje radikalai skiriasi. Mat ikimodernioji viduramžių, Renesanso bei klasikinės XVII–XVIII a. epochos pozityvioji teisė įteisino aukščiausiąją absoliučią arba apribotą karaliaus valdžią visuomenėje. Modernioji XIX–XX a. pozityvioji teisė formaliai įteisina Valstybės kaip suverenių piliečių bendruomenės aukščiausiąją valdžią. Gi iš tikrųjų ši teisė įtvirtina šiuolaikinę disciplinarinę visuomenę bei joje veikiančią begalės disciplinarinių valdžios santykių tinklą, paslėpdama šiuos santykius bei jų prievartinį pobūdį nuo individualaus ir visuomeninio žvilgsnio po Valstybės kaip suvereno skraiste.

Visgi, net ir įtvirtindama disciplinarinių valdžios santykių režimą, moderni pozityvioji teisė jo dar neįteisina. Ši darbą atlieka kartu su moderniaja visuomene atsiradę mokslai (psichiatrija, penologija, kriminologija etc.). Šie modernieji mokslai taipogi formuluoja normas, pagal kurias privalo funkcionuoti disciplinariniai valdžios santykiai, bei efektyvius tų santykių veikimo mechanizmus.

Foucault įsitikinimu, disciplinarinių valdžios santykių diktatūrai įmanoma pasipriešinti. Pasipriešinimas privalo remtis naujos pozityviosios teisės vizija. Ši postmoderni teisė privalo būti antidisciplinarinė ir atmesti aukščiausiojo valdžios suvereno principą.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Michel Foucault. *Two lectures*. // *Power and Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. – New York: Pantheon, 1980, p. 80–108. Ši citata iš p. 94.
- ² Ten pat.
- ³ Ten pat, p. 95.
- ⁴ Ten pat.
- ⁵ Ten pat.
- ⁶ Michel Foucault. *Discipline and Punish: the Birth of the Prison*. – New York: Vintage Books, 1979, p. 110.
- ⁷ Ten pat, p. 217.
- ⁸ Michel Foucault. *Two lectures*, p. 96.
- ⁹ Ten pat, p. 106.
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² Michel Foucault. *Discipline and Punish: the Birth of the Prison*, p. 271.
- ¹³ Michel Foucault. *Two lectures*, p. 106.
- ¹⁴ Michel Foucault. *Discipline and Punish: the Birth of the Prison*, p. 218.
- ¹⁵ Tiesa, šios modernių mokslų funkcijos viešajame diskurse neskelbiamos – priešingai, visuotinai tvirtinama, kad minėtų mokslų tikslas – visuomenės progresas, laisvė ir gerovė. Tad net ir įteisinta modernių mokslų, lokaliųjų disciplinų diktatūra išlieka gerai paslėpta nuo individualaus ir visuomeninio žvilgsnio.
- ¹⁶ Ten pat, p. 217.
- ¹⁷ Michel Foucault. *Two lectures*, p. 108.
- ¹⁸ Michel Foucault. *Truth and Power*. // *Power and Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. – New York: Pantheon, 1980, p. 109–133. Ši citata iš p. 121.